

Становлення футболу як європейської культурної практики в Харкові наприкінці XIX – на початку XX ст.

Салтан Н. М., Салтан О. М.

Харківська державна академія фізичної культури

Анотація. У роботі досліджено процес поширення футболу як європейської культурної практики в Харкові наприкінці XIX – на початку XX століття. Проаналізовано соціокультурні передумови його розвитку, роль індустріалізації та іноземних фахівців у становленні організованих форм гри, а також особливості розвитку футболу в міському середовищі. Узагальнено вплив футболу на формування міського дозвілля, вболівальницької культури та соціалізацію молоді. Зроблено висновок, що футбол став важливою складовою повсякденного життя Харкова та заклав основу для подальшого розвитку масового спорту.

Ключові слова: футбол, фізична культура і спорт, міське дозвілля, європейські культурні практики, Харків, кінець XIX – початок XX століття.

Вступ. З кінця XIX століття спорт утвердився як одне з ключових соціокультурних явищ глобального масштабу, поширюючись у різноманітних формах і мобілізуючи значні людські та матеріальні ресурси. Жодна інша форма культури не демонструвала настільки виразної здатності одночасно об'єднувати та розділяти соціальні групи, території та нації. Водночас спорт вирізнявся винятковою глибиною проникнення у повсякденне життя та соціальний досвід людей різного походження, ідеологічних переконань і поколінь (Young et al., 2011). Це зумовлює актуальність дослідження поширення футболу як культурної практики, що дає змогу краще зрозуміти зміни в міському дозвіллі та соціальному житті доби модернізації.

Мета дослідження. Метою дослідження є аналіз поширення футболу як європейської культурної практики наприкінці XIX – на початку XX століття на прикладі Харкова.

Методи та матеріали дослідження. Для досягнення поставленої мети застосовано методи аналізу й узагальнення наукової літератури, а також порівняльно-історичний метод. Джерельну базу становили архівні матеріали регіональних газет «Південний край» (1880–1912 рр.), «Ранок», а також наукові праці з історії України, історії фізичної культури та спорту.

Результати дослідження та їх обговорення. У XVIII–XIX століттях у Європі сформувалися три конкуруючі системи фізичного виховання: німецький Turnen, шведська гімнастика та англійський спорт. Англійська спортивна традиція вирізнялася культом змагальності, стандартизованими правилами та широким залученням населення, що зумовило її провідну роль у становленні масового спорту у світовому масштабі.

Поширенню європейських культурних практик на українських землях сприяла сукупність соціально-економічних і культурних чинників.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. на українських землях активно розвивалась промисловість, що сприяло переїзду багатьох молодих, енергійних іноземців, які перенесли свої звички, в тому числі й форми проведення дозвілля до нового місця перебування. Паралельно під впливом загальноєвропейських тенденцій спорт почався сприйматися пересічними громадянами як цікаве, доступне та корисне дозвілля (Салтан, Н. М. & Салтан, О. М. 2025). Аналіз змісту газети «Південний край» за 1880–1912 рр. засвідчує, що спортивна тематика розглядалась, насамперед, у контексті дозвілля міських жителів. Найбільше повідомлень було присвячено кінним перегонам, боротьбі та футболу (<https://escriptorium.karazin.ua>). Саме футбол на початку XX століття став найбільш демократичним видом спорту на українських землях в межах Російської та Австро-Угорської імперій.

Слід зазначити, що міська влада розглядала організацію дозвілля як інструмент протидії соціальним девіаціям та засіб відволікання молоді від участі в радикальних політичних рухах. Водночас офіційні кола Російської імперії ставилися до футболу стримано, кваліфікуючи його як потенційно травмонебезпечний вид діяльності. Через це його поширення у школах та військових підрозділах обмежувалося, що гальмувало розвиток організованих форм гри.

У Харкові поширення футболу було пов'язане з діяльністю бельгійських та англійських спеціалістів заводу «Гельферих-Саде», які у 1908–1909 рр. облаштували перший футбольний майданчик. Із 1908 року, після створення «Першої харківської футбольної команди» (згодом – «Фенікс»), гра почала розвиватися особливо динамічно, а з 1910 року набула масового характеру. Перша харківська футбольна ліга об'єднувала дев'ять клубів, поряд із якими функціонувала значна кількість аматорських «диких» команд (діяли при фабриках заводах, навчальних закладах, сформовані з мешканців певного району тощо). Для організаційної впорядкованості команди були поділені на групи А, В і С.

Футбол став складовою міської вболівальницької культури. Так, матч між командами групи «А»: «Штандарт» і «Фенікс», що відбувся 17 травня 1914 року, зібрав близько 5 тис. глядачів («Південний край», 1914, 17 травня).

Особливої популярності футбол набув серед дітей та молоді, які створювали аматорські команди й організовували регулярні змагання. Така самозайнятість сприяла впорядкуванню молодіжного дозвілля та зменшенню різноманітних проявів девіантної поведінки. О. Опарін та Т. Арзуманова, проаналізувавши матеріали харківської газети «Ранок» у своїй роботі про розвиток культури дозвілля серед мешканців Харкова зазначали, що поширення футболу серед молоді Журавлівки сприяло більш змістовному дозвіл्लю, зменшенню вуличних гулянь, конфліктів і зловживання алкоголем, замінивши пивні та безцільне проведення часу спортивною активністю (Опарін, 2022).

Водночас існували чинники, що ускладнювали розвиток футболу: обмежена інфраструктура, висока вартість форми, інвентарю та організаційні й транспортні витрати для участі у міжрегіональних змаганнях. Це знижувало доступність гри для соціально незахищених верств населення. У відповідь вони

знаходили власні стратегії адаптації. Так, назва найвідомішої харківської «дикої» команди «Цап-царап» (згодом – «Штурм»), відображала практику крадіжок дорогих м'ячів у англійських гравців. Через нестачу футбольних полів ігри відбувалися на будь-яких доступних територіях: в міських парках, на пустирях, проїзних частинах, що нерідко спричиняло незручності для мешканців (Альков, 2012).

Висновки. Наприкінці XIX – на початку XX століття футбол поширювався як елемент британської спортивної традиції, що органічно інтегрувався в міське середовище Харкова. Простота правил, змагальний характер і відносна доступність сприяли його швидкій популяризації, особливо серед молоді. Футбол відіграв важливу роль у формуванні клубної та вболівальницької культури, а також у впорядкуванні дозвілля. Водночас його розвиток стримували брак майданчиків, висока вартість спорядження та обмежена підтримка з боку влади. Попри ці труднощі, активність самих гравців і глядачів забезпечила футболу міцне місце в повсякденному житті та заклала підґрунтя для його подальшої популярності.

Література:

- Альков, В.А. (2012). *Харків наприкінці XIX – на початку XX століття: дозвілля міських мешканців в умовах модернізації* (дис. канд. іст. наук). Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків.
- Опарін, О.А., & Арзуманова, Т.В. (2022). Історія міського дозвілля як невід'ємна складова формування історичного аспекту концепції «urban health» у контексті урбанізації (на прикладі Харкова початку XX століття). *Південний архів. Історичні науки*, (37), 74-81.
- Південний край*. (1880–1914). <https://escriptorium.karazin.ua/handle/1237075002/3148>
- Салтан, Н. М., & Салтан, О. М. (2025). Зміни у ставленні українського суспільства до фізичної культури та спорту (друга половина XIX – початок XX ст.). *Фізична культура, спорт і здоров'я: стан, проблеми та перспективи* : матеріали XXV Міжнародної науково-практичної конференції, 370-371.
- Young, C., Hilbrenner, A., & Tomlinson, A. (2011). European sport historiography: Challenges and opportunities. *Journal of Sport History*, 38(2), 181-187. <https://doi.org/10.5406/jsporthistory.38.2.181>

Відомості про авторів:

Салтан Наталія Миколаївна: канд. іст. наук., доцент;

Харківська державна академія фізичної культури

<https://orcid.org/0000-0001-9772-8804>

E-mail: nataliiasaltan@gmail.com

Салтан Олександр Миколайович: канд. іст. наук., доцент;

Харківська державна академія фізичної культури

<https://orcid.org/0000-0002-0643-7954>

E-mail: Saltan_Olexandr@ukr.net

Надійшла до редакції 05.01.2025 р.